

УДК 81'373.7

DOI: 10.31471/2304-7402-2019-3(55)-73-80

**СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ МЕТИ
Й УМОВИ ЯК РІЗНОВИДИ СТРУКТУР РОЗЧЛЕНОВАНОГО
ТИПУ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ПРЯМОЇ ЗУМОВЛЕНОСТІ:
СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ
(на матеріалі романів Василя Шкляра «Чорний Ворон», «Маруся»)**

Н. О. Свистун

*Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка;
e-mail: nina-s77@ukr.net*

Серед усіх типів складних речень складнопідрядні займають панівну позицію за структурно-семантичними параметрами, а також у кількісному плані. Подібні конструкції постійно перебували у колі дослідницьких інтересів лінгвістів. Вони посідають особливе місце в системі українського синтаксису завдяки своїй формально-граматичній будові і комунікативній організації, в якій чітко простежується наявність спеціалізованих синтаксичних показників утворення речення та комунікативної значущості предикативної частини. Складнопідрядному реченню властива низка формальних ознак, як-от: види підрядного зв'язку (прислівний, кореляційний, детермінантний), сполучниковий (рідше безсполучниковий зв'язок предикативних частин у багатокомпонентних реченнях), елементарні і неелементарні складнопідрядні речення та особливості синтаксичної будови предикативних частин.

У статті аналізуються складнопідрядні речення з підрядними мети й умови як різновиди речень розчленованого типу зі значенням зумовленості з детермінантним зв'язком (на матеріалі романів Василя Шкляра «Чорний Ворон», «Маруся»). Представлено зразки подібних конструкцій у мові творів письменника, засоби зв'язку для поєднання предикативних частин у них. Актуальність дослідження зумовлена потребою в систематизації міркувань учених щодо різних видів речень у творах сучасних письменників. Саме в художньому тексті й виявляються виразальні можливості та функції складнопідрядних речень, які беруть безпосередню участь в його формуванні та оформленні композиції. Доведено, що у мові творів пропонувані речення у цілісній текстурі з іншими видами речень активно функціонують і допомагають створити особливий, неповторний світ митця.

Ключові слова: *складнопідрядні речення, складнопідрядні речення розчленованого типу, складнопідрядні речення з підрядними мети, складнопідрядні речення з підрядними умови, сполучники.*

Постановка наукової проблеми й аналіз досліджень. Серед усіх типів складних речень складнопідрядні займають панівну позицію за структурно-семантичними параметрами, а також у кількісному плані. Вони посідають особливе місце в системі синтаксичної науки завдяки своїй формально-граматичній будові і комунікативній організації, в якій чітко простежується наявність спеціалізованих синтаксичних показників утворення речення та комунікативної значущості предикативної частини. Варто згадати таких дослідників, як І. Вихованець, А. Загнітко, І. І. Слинко, К. Шульжук та ін., у працях котрих знаходимо різні підходи й класифікації щодо таких структур. Оскільки для нас лінгвістичний інтерес становлять різновиди речень розчленованої структури зі значенням зумовленості, то об'єктом нашої наукової розвідки є складнопідрядні речення з підрядними мети й умови як різновиди речень розчленованої структури зі значенням прямої зумовленості з детермінантним зв'язком у романах Василя Шкляра «Чорний Ворон», «Маруся». **Метою** нашого дослідження є визначення особливостей складнопідрядних речень з підрядними мети й умови як різновидів речень розчленованого типу зі значенням зумовленості з детермінантним зв'язком (на матеріалі романів Василя Шкляра «Чорний Ворон», «Маруся»). Указана мета передбачає виконання таких завдань: охарактеризувати лінгвістичний статус обраних речень у сучасній науці; здійснити аналіз і обґрунтувати використання подібних конструкцій (на матеріалі романів Василя Шкляра «Чорний Ворон», «Маруся»).

Як відомо, речення розчленованої структури – це такі складнопідрядні речення, підрядна частина яких пояснює всю головну і поєднується з нею за допомогою семантичних сполучників, тобто сполучників, що виражають певні семантичні відношення. До складнопідрядних речень розчленованої структури зі значенням зумовленості належать такі типи: підрядні причини, мети, умови, допусту, наслідку. Ці речення взаємопов'язані, оскільки в них «називаються дві ситуації, що залежать одна від одної, тобто виражають значення зумовленості» [1, с. 541].

Зумовленість буває кількох видів:

- спрямована від зумовленого до зумовлювального: *речення причини, умови*;
- зворотна: *допустові речення*;
- результативна (від зумовлюваного до зумовленого): *наслідкові*;
- коли стимул є результатом і наслідком: *речення мети*.

Таким чином, речення зі значенням зумовленості поділяються на:

- 1) речення прямої зумовленості – причини, мети, умови, наслідку;
- 2) речення зворотної зумовленості – допустові.

Цю класифікацію запропонували чернівецькі синтаксисти І. Слинко, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська. Схематично її можна зобразити так (див. рис. 1):

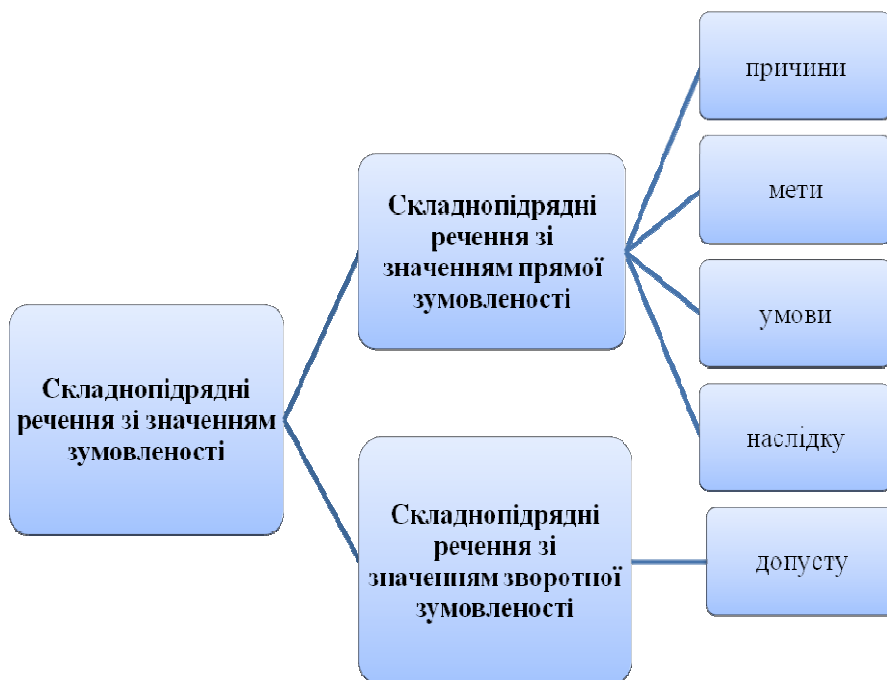

Рис. 1. Класифікація складнопідрядних речень розчленованої структури зі значенням зумовленості

Виклад основного матеріалу. Розглянемо детальніше специфіку й особливості функціонування складнопідрядних речень з підрядними мети й умови як різновидів реченневих структур розчленованого типу зі значенням прямої зумовленості в романах «Чорний Ворон» і «Маруся» В. Шкляра.

Складнопідрядні речення розчленованого типу з детермінантним зв'язком зі значенням зумовленості з підрядними мети. Як відомо, складнопідрядні речення з підрядним мети – це конструкції, підрядні частини яких указують на спрямованість і призначення відображуваних у головній частині подій, явищ тощо. Мовознавці І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська стверджують про те, що у складнопідрядних реченнях мети передбачувана подія можлива лише внаслідок цілеспрямованої дії. Крім того, така подія завжди є передбачувана, а не реальна, чим відрізняються від речень з підрядним причини [1, с. 568]. Найчастіше засобами зв'язку в таких реченнях виступають сполучники **щоб, аби, для того щоб**. Наприклад: *Вона тільки й чатує на чоловіка, щоб у хвилину слабкості повернути його на свій бік* [2, с. 261]; *З важким серцем він підкликав старшин, щоб пояснити становище* [3, с. 108]; *Готові самі піти з хати, аби догодити совласті* [2, с. 280]; *Мусимо вести переговори до кінця хоча б для того, щоб виграти час* [3, с. 81].

У художній прозі Василя Шкляра виявлено 71 синтаксичну одиницю, у складі якої функціонують підрядні частини мети. Цей вид речень у творах письменника є найбільш продуктивним.

Для оформлення в цих реченнях синтаксичного зв'язку письменник вживає класичний засіб зв'язку – сполучник **щоб**: *Вовкулака з усіх сил напружив мізки, щоб часом чогось не протавити* [2, с. 199]; *Вона відкинула на плечі клобук, щоб краще прислухатися* [2, с. 412]. У наших матеріалах було виявлено конструкції з інфінітивним підрядним реченням мети. Ці конструкції вживаються тоді, коли дії, про які говориться в головній й підрядній частинах, належать одній конкретній особі, наприклад: *Сам же я сидів верхи у придорожньому лісочку, щоб не сполохати чекістів довгим чубом і бородою* [2, с. 28]; *Їхній командир Несміянов шукав зв'язків з партизанськими отаманами, щоб утворити спільний фронт проти «оголтелой денікініцини»* [3, с. 170]; *Вона навмисне стукнула дверима, щоб його розбудити* [3, с. 277].

Автор використовує речення, в яких підрядна частина мети знаходиться в будь-якій позиції щодо головної. Так, конструкції, де підрядна частина знаходиться у препозиції, представлені такими зразками: *Аби менше сваритися, нам потрібне підпорядкування одному отаманові* [2, с. 184]; *Щоб відвернути увагу, Суцяга з Козубом спершу запалили пристанційні склади* [2, с. 347]; *Щоб передихнути, вони відійшли до Оратова* [3, с. 235]; *Щоб загладити прикрість, отець Софроній запросив до столу наймичку Палазю* [3, с. 251];

в інтерпозиції:

Хлопці, щоб не заляпати таку гарну машину кров'ю, витягли з неї зомлілого Гальперовича та ще двох напівпритомних чекістів і потягли в лісочок [2, с. 29].

Однак, у досліджуваних матеріалах усе ж спостерігається виразна тенденція до постпозиції підрядного речення. Наприклад: *Ще й порошка якогось підсунула, щоб зубами поцокотів* [2, с. 117]; *А я супроводжую сотника Завірюху, щоб ти не мав підозр* [2, с. 186]; *Один офіцер навкис тримав древко великого російського прапора, аби його полотнина була розгорнута й помітна здалеку* [3, с. 128].

За нашими спостереженнями, В. Шкляр у своїх творах активно використовує як односуб'єктні, так і двосуб'єктні конструкції.

Односуб'єктні конструкції позначають у реченні дії однієї особи й мету, цілеспрямованість дії в підрядній частині складнопідрядного речення. Наприклад: *Вона тільки й чатує на чоловіка, щоб у хвилину слабкості повернути його на свій бік* [2, с. 261]; *Хома закусив нижню губу, щоб не прохопитися зайвим словом* [2, с. 373]; *Саме тим мостом москалі хтіли продертися до села, аби оточити Маківку* [3, с. 271].

Двосуб'єктні конструкції складнопідрядних речень з підрядними мети мають у головній й підрядній частинах різні підмети або безособові дієслова, що співвідносяться з різними уявленнями про суб'єкт позначуваної ними дії або стану. Наприклад: *Просив, щоб ми його більше не будили ночами* [2, с. 268]; *Вона пристрожила Нарциса й вискочила на схи-*

лок Дівич-гори, щоб усі її добре бачили й чули [3, с. 89]; Нехай хлопці його полоскочуть, щоб язика розв'язав [3, с. 195].

Підрядна частина набуває значення підстави, коли у головній частині використовуються слова зі значенням повинності *треба, потрібно, необхідно*: *Аби менше сваритися, нам потрібне підпорядкування одному отаманові* [2, с. 184].

Отож, найпродуктивнішими реченнями в аналізованих творах В. Шкляра є складнопідрядні речення з підрядними мети. Дані дослідження складнопідрядних речень розчленованого типу переконливо доводять, що саме вони становлять найбільшу кількість – 33% від усіх аналізованих складнопідрядних речень розчленованої структури зі значенням зумовленості, виявлених нами. Ці конструкції виконують різноманітні функції: допомагають розкрити внутрішній світ героя, висловити позицію автора щодо зображуваних подій, створити атмосферу щирої довірливої розмови.

Складнопідрядні речення розчленованого типу з детермінантним зв'язком зі значенням зумовленості з підрядними умови. Складнопідрядними реченнями з підрядними умови вважають такі конструкції, в яких підрядні частини виражають реальну чи ірреальну умову, за якою відбувається чи могла б відбутися ситуація в головній частині. Цей вид речень виражає пряму зумовленість. У них засобами зв'язку виступають сполучники **якщо, коли, якби, коли б, якщо б, як** та ін.: *Називайте мене Панасом, якщо вам так більше нравиться* [2, с. 36]; *Коли б не стало Олекси, мого найменшенького Лесика, то на його місце стане Дмитро* [3, с. 7]; *Це було б дуже зворушливо, якби під ту врочисту хвилину співці дивилися в небо чи в омріяну далечинь* [3, с. 67].

В українському мовознавстві переважає погляд на складнопідрядні умовні речення як такі, підрядні частини яких виражають потенційну чи ірреальну умову, за якої відбувається чи могло б відбутися те, про що повідомляється в головній частині. У сучасному українському мовознавстві також переглянуто концепцію умовності: умовність тепер співвіднесено лише з гіпотетичними діями, процесами, станами. Тож простежимо різновиди цих конструкцій у творах В. Шкляра.

Так, складнопідрядні речення потенційної умови допускають можливість реалізації наслідку, поданого в головній частині, за виконання певної умови, представленій в підрядній частині. Виразниками значення потенційної умови є сполучники **коли, коли вже, коли вже... то, коли тільки, коли тільки... то, коли... то, раз, раз... то, тільки, тільки... то, як, як тільки, як... то, якщо, якщо вже... то, якщо тільки, якщо тільки... то, якщо... то**. Наведемо приклади, зафіксовані в аналізованих творах: **Якщо** хочемо застати генерала Гулого, не гаймо ні хвилини [2, с. 231]; **Якщо** ти читаєш мої думки, **то** знаєш [2, с. 293]; **Якщо** комусь вдасться намацати брід, **то** щасливчик потрапить прямо чортам у зуби [3, с. 42]; **Коли** вступаєш у суперечку з такими самолюбцями й ворохобниками, **то** мусиш тримати у поготівлі відбезпечений револьвер [3,

с. 79]. Найуживанішими з-поміж названих є сполучники *якщо, коли, якщо... то*.

Сполучник *коли* в підрядному умовному реченні здебільшого має тільки умовне значення, не обтяжене часовим відношенням, і є стилістично нейтральним, наприклад: *З мене шапка не впаде, коли для початку я очолю у твоєму курені кінну сотню* [3, с. 28].

Складнопідрядні речення потенційної умови представлені двома типами: власне-умови й невласне-умови.

Підрядні частини власне-умови позначають реально можливі умови, за виконання яких можливе здійснення того, про що йдеться в головній частині:

Якщо так діло піде і далі, то скоро ми всіх чекісток перешпокаємо [2, с. 366];

Якщо зараз побіжимо, то акурат переймемо [2, с. 254]; *Якщо ся жєнят, то мають вигляд на майбутнє* [3, с. 231].

У творах Василя Шкляра ці конструкції є продуктивними. В авторському тексті переважають речення з препозиційними та постпозиційними підрядними частинами: *А якщо доля пожене мене далі, то скрізь лишатиму звістку для тебе на головній пошті* [2, с. 312].

З-поміж складнопідрядних речень невласне-умови виокремлюємо конструкції з семантикою підстави та конструкції з семантикою застереження.

У реченнях з підрядними підстави підрядна частина позначає умову, яка дає підстави для виконання / невиконання певних дій або для певних умовиводів, названих у головній частині: *Якщо ти мене вб'єш, то мушиш узяти це завдання на себе* [2, с. 289]; *Якщо ти готовий з ними боротися до кінця, то я з тобою* [2, с. 28].

Якщо головна частина є питальною, то підрядна позначає підставу для того, щоб піддати сумніву певне твердження або ж у формі риторичного запитання ствердити певну думку: *Якщо в «Мотрі» самі черниці, то чого туди їхати?* [2, с. 111]; *Якщо людська душа не вмирає, то чому ще ніхто не подав жодного знаку з того світу?* [2, с. 118]; *Якщо ми союзники, то чому б нам не діяти єдиним антибольшевицьким фронтом?* [2, с. 148].

У складнопідрядних реченнях застереження підрядна частина позначає ситуацію, якої варто уникати, тому що вона потягне за собою небажаний наслідок, про який повідомляє головна частина. У творах В. Шкляра ми знаходимо такі зразки: *Якщо тебе хтось чужий пантрує, то вже не втечеш* [2, с. 52]; *Якщо ти колись захочеш мене убити, то я на тебе серця не матиму* [2, с. 87]; *Якщо не показуватимете носа надвір, то будете живі* [2, с. 395].

Складнопідрядні речення ірреальної умови передають залежність певної ситуації від певної уявлюваної умови, унаслідок чого й сама ситуація стає нереальною. У конструкціях цього типу нереальна умовність

виражена засобами умовного способу. Засобами зв'язку виступають сполучники **якби, коли б**.

Речення ірреальної умови представлені в наших матеріалах такими прикладами: *Відпочили б і довше, якби не Завірюха* [2, с. 232]; *Коли б не стало Олекси, мого найменшенького Лесика, то на його місце стане Дмитро* [3, с. 7].

Досить часто головне речення у творах письменника починається сполучником-відповідником *то*: **Якби хотів позбиткуватися над нею, то зробив би це ще вчора** [2, с. 72]; **Якби щось змінилося, то мені дали б знати** [2, с. 297]; **Якби він зголив сиві короткі вуса, то зі своєю впертою зачіскою мав би вигляд вродливого сорокарічного чоловіка** [3, с. 80]; **Якби вони були не на конях, то, напевно, прикипіли б до землі** [3, с. 224].

За нашими спостереженнями, складнопідрядні речення з підрядним умови у творах Василя Шкляра представлені в достатній кількості. В результаті дослідження нами було зафіксовано 27% складнопідрядних речень розчленованого типу з підрядними умови. За допомогою таких конструкцій автор відображає типову людську здатність розмірковувати над альтернативними судженнями, робить висновки, які ґрунтуються на неповній інформації, передбачає можливі кореляції між ситуаціями і розуміння, як змінювався би світ за інших кореляцій.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи, зазначимо, що особливості функціонування досліджуваних складнопідрядних речень розчленованої структури зумовлені насамперед змістовою, ідейно-тематичною організацією художньої прози Василя Шкляра. Розподіл різних типів синтаксичних одиниць розчленованого типу автором – це ознака розлогої оповідної манери, що заглиблює читача у внутрішній світ переживань героїв або служить інструментом творення пейзажів, які найчастіше виконують роль резонатора цих же емоцій. Кількісне співвідношення такого типу речень у художній прозі, особливості змістової та структурної побудови, формальні засоби зв'язку головної та підрядної частин становлять специфіку авторського стилю В. Шкляра. Подібні наукові розвідки можуть стати об'єктом подальших досліджень реченневих структур.

Література

1. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови : проблемні питання. Київ: Вища школа, 1994. 670 с.
2. Шкляр В.М. Залишенець. Чорний Ворон: роман 4-ге вид. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 432 с.
3. Шкляр В. Маруся: роман 2-ге вид. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 320 с.

Стаття надійшла до редакційної колегії 2.04.2019 р.

Рекомендовано до друку д.ф.н., професором Мафтин Н. В.

**COMPOUND SENTENCES OF PURPOSE AND CAUSE
AS A KIND OF POLYMEMBER STRUCTURES WITH THE DIRECT
CAUSATIVE MEANING: STRUCTURAL AND SEMANTIC ASPEKT
(on the material of the novels of Vasyl Skliar
“Chornyi Voron”, “Marusia”)**

N. O. Svystun

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University;

e-mail: nina-s77@ukr.net

Topicality of the research is due to the scientific need to systematize the reasons of syntactic structures in the studies which influence the choice of the writer. On this basis, the need of clarifying the factors that influenced the choice of writers is updated. This means that researchers pay attention not only to structural, semantic and communicative features of complex sentences, but special attention is paid to the study of their writing potential. Of course, expressive features and functions of complex sentences that are directly involved in their formulation and design composition are shown in fiction. In the contextual environment we are able to explore more features of such syntactic structures. Among the constructions that were not the subject of this comprehensive analysis, there are complex sentences with subordinate goals and causes as a variety of sentences dismembered with a value of condition in the novels by Vasyl Shklyar "Black Raven", "Marusya". The object of our scientific research is complex sentences with subordinate goals and causes as a variety of segmented structure sentences with the value of condition in the novels by Vasyl Shklyar "Black Raven", "Marusya".

The material of study includes novels by Vasyl Shklyar "Black Raven", in which "Marusya" 71 complex sentences of purpose, (33%), and 27 sentences of contractors reasons, (26%) of all complex sentences segmented structure with the value of condition. Were these singled out sentence structures perform a variety of functions: they help express the author's attitude to the depicted events, reveal the inner world of the hero, a true atmosphere of sincere conversation. Complex sentences with subordinate causes in the analyzed Vasyl Shklyar novels are also represented, though not distinguished by the diversity of communication. They dominate in the stories of the characters, monologues and dialogues, landscape descriptions. These designs clearly differentiate artistic speech, eliminate ambiguity of complexity. Their functioning, semantic and stylistic role is regulated by individual author's style. Most sentences contain emotional and evaluative component, help to outline the spiritual ideals of the writer, his inner world and feelings. Certified units demonstrate the wealth of author's artistic language. In this work we described only two types of sentences. Similar scientific research may be subject to further detailed studies and scientific interests.

Key words: *complex sentences, complex sentences of dismembered type, complex sentences with subordinate objectives, complex sentences with condition, conjunctions.*